

- Hajdú Péter & Domokos Péter: URÁLI NYELVROKONAINK. Tankönyvkiadó, 1978.
- Kicsi Sándor András: „VERSTANI KALANDOZÁSOK.” *Holmi*, 5 (1993) 3: 447–458.
- Kuryłowicz, Jerzy: STUDIES IN SEMITIC GRAMMAR AND METRICS. Wrocław etc.: Ossolineum, 1972.
- Lakatos Demeter: CSÁNGÓ STRÓFÁK. 1985. (MAGYAR CSOPORTNYELVI DOLGOZATOK, 26.)
- Szepes Erika: MÁGIA ÉS RITMUS. VALLÁSTÖRTÉNETI ÉS VERSTANI TANULMÁNYOK. Szépirodalmi, 1988.
- : MAGYAR KÖLTŐ – MAGYAR VERS. A MAI MAGYAR KÖLTÉSZET VERSTANI KISENCIKLOPÉDIÁJA. Gyoma, Tevan, 1990.
- Szepes Erika & Szerdahelyi István: VERSTAN. Gondolat, 1981.
- & –: A MŰSÁK TÁNCA. VERSTANI KISENCIKLOPÉDIA. Akadémiai, 1988.
- Szerdahelyi István: FORTUNA SZEKERÉN. Szépirodalmi, 1987.
- : VERSTAN MINDENKINEK. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.
- : IRODALOMELMÉLETI ENCIKLOPÉDIA. Eötvös József Könyvkiadó, 1995.
- : CHANTEFABLE. Mediant, 1996.

Kicsi Sándor András

MEGÉRTÉS KOMOR ÉG ALATT

Bacsó Béla: *A megértés művészete – a művészet megértése*
Budapest, 1989. 278 oldal, 78 Ft

Bacsó Béla: *Határpontok. Hermeneutikai esszék*
T-Twins–Lukács Archívum, 1994. 224 oldal,
396 Ft

Bacsó Béla: *A szó árnyéka.*
Paul Celan költészetéről
Jelenkor, 1996. 92 oldal, 440 Ft

Végül is a Celan-könyvet szerettem volna tényleg megérteni. De be kellett látnom, hogy ez csak akkor sikerülhet, ha megpróbálok pontosan megérteni Bacsó szenvedélyes elkötelezettségét a megértés iránt. Be kellett látnom, hogy A MEGÉRTÉS MŰVÉSZETÉ-nek és a HATÁRPONTOK-nak a végiggondolása nélkül nem leszek képes A SZÓ ÁRNYÉKÁ-t a szá-

momra egyáltalában lehetséges mélységben megérteni. Ez az írás ennek ellenére nem tart igényt arra, hogy Bacsó eddigi munkásságát értékelje. Hangsúlyozom: Celan-könyvét szeretném megérteni.

Bacsót, amióta csak ír, mindig is a megértés, a megértés mibenléte, a megértés lehetőség, a megértés feltételei izgatják. Mert a néha szenvedélytelennek látszó tudós nagyon is szenvedélyes *gondolkodó*. Bacsó Béla persze – írásait olvasva elsőként ez tűnik fel – tudós ember, mindent elolvasott és mindent tud, amit a megértés művészetének tekintett e századi hermeneutikáról és annak múlt századi előzményeiről tudni lehet. A magyar olvasóközönség részben az ő írásain keresztül ismerkedhetett meg mindenekelőtt Hans Georg Gadamer s nagy előfutára, Schleiermacher hermeneutikájával s mindazzal, ami ezzel összefügg, s főként azzal, amit erről német nyelvterületen írtak. De nagy tévedés volna azt hinni, hogy Bacsó egyszerűen a hermeneutika valamiféle „szakértője” lenne. A hermeneutikára vonatkozó tudása mögött, mint mondtam, a megértésre való szenvedélyes törekvés rejlik. Bacsó nagyon sokat tud, de mindenekelőtt nem tudni, hanem megérteni akar. Megérteni – mit? Első kötetének címe mintha azt sugallná, hogy Bacsó a művészetet akarja megérteni. S a művészet megértésére való törekvés kétségtelenül mindig is jelen volt, máig jelen van munkáiban, hiszen Celan-könyve is közvetlenül éppen Paul Celan művészetének megértését célozza; de a művészet megértésére való törekvés – ha egyáltalán értelmes dolog a művészet megértéséről beszélni – semmiképpen sem a legmélyebbről jövő törekvés Bacsónál. Bacsó ugyanis úgy gondolja, s ezt, amióta csak ír, mindig is így gondolta, hogy, ahogy Gadamer fogalmaz az IGAZSÁG ÉS MÓDSZER-ben, „a megértés nem egy a szubjektum magatartásmódjai közt, hanem a jelenvaló létlétmódja maga”. (Bacsó idézi: MEGÉRTÉS, 24.) Megérteni a megértést nem más, mint megérteni önmagunkat, létmegértés, létünk megértése tehát. Bacsót már az első kötetének függelékében közölt, a korai Lukács művészetfilozófiájáról szóló írásában is a művészetnek mint létértésnek, létmegértésnek a megértése izgatta, ahogy igazából ez izgatja a Celan költészetéről szóló legutóbbi könyvében is. A kérdés csak az, ho-

gyan értsük azt a mondatot, hogy a megértés a jelenvalólét létmódja maga. Ha ez a mondat megfellebbezhetetlen állítás az emberről, s itt mind a megfellebbezhetetlen állításon, mind pedig az emberen hangsúly van, akkor a filozófiai hermeneutikának éppoly kevésbé sikerült az európai metafizikának a világ és benne önmagunk eidosát megragadni akaró törekvését meghaladnia, ahogy mondjuk a korai Husserl fenomenológiájának. Ami persze nem lenne baj, ha képesek lennénk hinni még abban, hogy van ilyen eidos, van valami történelmünktől, hagyományainktól, személyes perspektíváinktól független s ráadásul emberi nyelven megragadható lényeg. A totális megértést Bacsó kezdettől fogva merő képtelenségnek tekinti. A MEGÉRTÉS-kötet Bacsója pontosan ezért kísérletezik már a nyolcvanas években azzal, hogy a fenomenológiai szövegelmélettel szemben a kommunikatív-esztétikai hermeneutikát érvényesítse. „...a fenomenológikus szövegelmélet az eidos felé tart előre, míg itt [a kommunikatív-esztétikai hermeneutikában – V. M.] az előzetes megértéstől mint létmegértéstől függ a mű »eidos«” – mondja. (MEGÉRTÉS, 39.) „A mű értékelvei nem elemezhetők platonikus örök értékeként.” (Uo.)

Úgy tűnik fel nekem, hogy a MEGÉRTÉS-kötet mindennek ellenére sem akarta még nemcsak az ideológiakritikát, hanem a filozófiai hermeneutikát is jellemző paradoxont paradoxonként tudatosítani. Bacsó már itt elutasított minden olyan végső igazságot, amely a szükségképpen kiindulópontot képező konszenzus kritikájának alapját képezhetné, a leghatározottabban elutasította az előzetes ítéletek előítéletekként kezelését. Még az ideológiakritikát is úgy értelmezte, mint ami „nem dönthet” „az egyik vagy másik szemlélet rovására, hanem feltárja a bennük működő előzetes megértés előfeltevéseit”. (MEGÉRTÉS, 39.) Minthogy azonban, legalábbis nekem így tűnik föl, a modern ember tudatának világvesztettségét, a létfelédést egy másfajta, akart és meg-, illetőleg mindig újrafogalmazható beállítódással mintegy meghaladhatónak vélte, ami egyben a korai Heideggernek egyfajta egzisztencialista színezetű értelmezésével is, az ideológiakritika és filozófiai hermeneutika éles szembenállásának enyhítésével is együtt járt, gondolkodásában akkortájt még kétségtelenül jelen voltak metafizikagyanús

elemek. Gyönyörűnek tartom, ahogy megfogalmazta, miben leli a filozofálás örömét. „A filozofálás öröme éppen az, hogy ahol már-már mindenki magára vállalja egy adott kérdésben a sokak által osztott »igaz« véleményt, még mindig felvethető egy kérdés. A kérdés elbizonytalanít, s miközben megfoszt az igaz már vélt közelségétől, e távollétással mégis közelebb visz az igazhoz.” (MEGÉRTÉS, 159.) Ez az „igaz”, amihez közelebb lehet kerülni, ez mégis gyanús. Mintha a mindig rákérdező hermeneutika végállomás lenne, jóllehet a konszenzus, amibe éppen bele szoktunk, természetesen mindig más, ennek megfelelően mindig mások a kérdések is; anél is inkább, minthogy a mindenkori konszenzus mindig más és más tradíció felelevenítésére ingerel. De mintha itt a tradíció, melynek fényében a konszenzus magabiztossága megrendíthető, tényleg valami olyan szerepet játszana, mint az abszolút szellem. A HATÁRPONTOK-ban Bacsó Paul de Mant idézi majd, aki ezt veti Gadamer szemére. Mintha itt még lenne fogódzó, lenne az, amire mintegy rátámaszkodva a felület szorongást keltő simaságát nemcsak megzavarni lehet, hanem szilárd redőzzé is lehet formázni.

Félreértés ne essék: nem bűn, ha valaki a metafizika gyanújába keveredik. Az sem bűn, ha valaki valamiben tényleg bizonyosságra lel. A filozófia személyessé válásának korában nevetséges előírni akarni a másíknak, miben lelje a maga filozofálásának örömét. Az a Schleiermacher, korai Heidegger, Gadamer, Habermas, Jauß nyomán előálló megértésfogalom, melyet Bacsó első kötetében kibont, megáll önmagában, ha persze – mint bármire – rá is lehet kérdezni. A – ha tetszik – „kritika” nem a MEGÉRTÉS-könyvnek szól. Legfeljebb csak annyiban, amennyiben úgy látom, hogy saját elvárásainak nem mindig tesz eleget. Tekintetbe véve viszont, hogy a nyolcvanas években született, egymástól független tanulmányokról van itt szó, ennél a „nem mindig”-nél többet nem is lehet állítani, már csak azért sem, mert Bacsó Béla gondolkodása ebben az időben sem lezárt, mozog afelé, ami azután a HATÁRPONTOK tanulmányaiban és esszéiben fogalmazódik meg.

Mindenekelőtt azért éreztem szükségét egyáltalán, hogy jelezsem a metafizikagyanús elemek jelenlétét az első kötetben, mert éppen ezek teljesnek tűnő elpárolgását hozza

majd a Celan-könyv, amit persze úgy is fogalmazhatok, hogy a celani líra segítette hozzá Bacsót ahhoz, hogy a dolgokat, úgy hiszem, radikálisan másképp lássa. Hogy előlegezzem azt, ahová Bacsó a megértésproblémával folytatott több mint másfél évtizedes küzdelme során eljutott: ez segítette hozzá Bacsót ahhoz, hogy el tudja gondolni a nyelvileg megragadhatatlan, mert ott sem levő megragadását ha nem is a nyelvben, de a nyelv, természetesen a költői nyelv segítségével. Hogy mindezek után lehetséges-e nemcsak filozófia, hiszen az mindenképpen metafizika, ontoteológia, hanem egyáltalában gondolkodás (a *Denken* mint a *Denken und Dichten* egyik eleme), ez lesz az a kérdés, melyet majd fel kell hogy tegyek Bacsónak. De tényleg nagyon előreszaladtam.

Summa summarum: az én olvasatomban a MEGÉRTÉS Bacsója a megértést mintha mindig újra és újra elvégzendő, de alapjában véve mindig újból és újból megoldható feladatnak tekintené, mintha azt gondolná, hogy a létegenség leküzdhető. Ezzel azonban nagyjában és egészében, úgy látszik, arra is fény derül, hogy az idő tájt Bacsónál a kétségtelenül valamilyen értelemben már akkor is személyes lét egyben még valami egyértelműen történeti is. A világot, interszjektív világunkat kell másképpen megértenünk. Amihez a megértés elvezet, az a devalválódott, „a reflexió teremtette észigazságok és eszmék egymemű világá”-val (MEGÉRTÉS, 55.) szembeállítható valamifajta másik világ. „A hermeneutika megújítása tehát a humanitás és emancipáció szava.” (MEGÉRTÉS, 47.)

A HATÁRPONTOK írásai között akadnak a nyolcvanas évek elejéről valók is, legtöbbször azonban a MEGÉRTÉS-kötet megjelenését követően íródott. Az írások tónusa azonban szinte kivétel nélkül sötétebb. Valamennyi írás komor ég alatt született. A kötet előszava, melyről nem lehet egészen biztosan tudni, vajon ehhez a kötethez íródott-e (a *Magyar Napló*ban jelent meg eredetileg NAPLÓ címen), furcsa magyarázatát adja ennek a ténynek. Bacsó azt írja: „...milyen könnyű volt azt hinni, hogy az alapokat érintő krízis a politikai szisztéma megváltozásával megoldódik”. (HATÁRPONTOK, 10.) Jóllehet, nem tudom egyértelműen eldönteni, mennyiben vonatkoztatja ezt Bacsó Béla önmagára is (a megjegyzés

Karel Kosik egy 1968-as tanulmányához kapcsolódik), a dolog mindenképpen elgondolkodtató. Van abban valami, hogy a politikai elnyomás éveiben könnyű az élet alapjainak válságát külső körülményekkel magyarázni. Ha azonban a fel- vagy inkább megszabadulás nem elégíti ki a *desiderium essendi in veritatét*, el kell gondolkoznunk azon, hogy vajon jelenvaló létünk megértésének olykor megoldhatatlannak tűnő nehézségei, megértő létünk válsága (s Bacsó abban biztosan továbbra is egyetért Gadamerrel, hogy „a megértés nem egy a szubjektum magatartásmódjai közt, hanem a jelenvalólét létmódja maga”) nem elválaszthatatlan-e a modern individuum lététől. Az ELÉ..., akárcsak az egész kötet, a szerző rossz közérzetét, valamifajta *Unbehagent* fejez ki, melyről Bacsó nem tudja eldönteni, hogy „egyéni alkat kérdése lenne, csak annak a helyzetnek a kérdése lenne, amiben vagyunk” (HATÁRPONTOK, 10.), vagy... Igazából nem fejezi be a mondatot. Ahogy a kötet sem – s talán ez egyik legfőbb érdeme – ad egyértelmű választ az alig-alig megfogalmazható kérdésre. „Meg kell tanulnunk, hogy könyörtelenül magunkra vagyunk hagyva, hogy csak ritkán van közös beszéd ugyanarról, s így egy állandó átfordításban mint megértésben kell élnünk, míg létezik akár csak egyetlen közös szó egyazon eseményhez, mikor a Másikat tekintetbe vesszük.” (Uo. 10–11.) Csakhogy már az a kérdés is felmerül, hogy „...hát van-e itt még mit megérteni”. (Uo. 11.) Akárhogy van is, a humanitás meg emancipáció szava mindenképpen elhalkul. „A létezésnek ez a módja nem változtatható át egy akart tisztább összemeri létezőmóddá.” (HATÁRPONTOK, 16.)

Talán látható a HATÁRPONTOK-ról már eddig mondottakból is: a megértés személyessége egyértelműbbé lesz Bacsónál. Amiből természetesen nem következik, hogy a mindig személyesen megértő kívül állna a történelmen. Csakhogy a történelem quasi vaskosabban s talán határozottabban negatív, világtalanító tényezőként van jelen, mint korábban, s a megértés mintegy éppen azt eredményezi, hogy az elszemélytelenítő történeti világtól a személy mintegy kicsikarja a maga személyességét. Elsőre talán meglepőnek tűnik, hogy a megértés teljesen személyessé válásának pillanatában Bacsónál pszichoanalízis és hermeneutika egymásra talál. Meg-

lepő, hiszen még nem is olyan régen Gadamer és Habermas vitájában Habermas volt az, aki a társadalmi psyché analitikusának pozícióját kívánta elfoglalni, ami ellen Gadamer határozottan tiltakozott: Miért hiszi az ideológiakritikus, hogy ő kívül helyezheti magát a beteg társadalmon? Vajon Bacsónál a legfontosabbak szempontjából még mindig irrelevánsnak tűnik ideológiakritika és hermeneutika szembenállása? Nem, nem erről van szó. Sőt ellenkezőleg, a hermeneutika olyannyira radikalizálódik, hogy talán már önnön korábbi formája is az ideológiakritikára emlékezteti. A hermeneutika, mint mondtam, már nem humanitás és emancipáció eszköze. S új radikalitásában rálel arra a pszichoanalízisre, mely maga sem ígér már gyógyulást az elfojtottak rekonstruálása útján, inkább csak segít a megértésben. „Minden megértésnek, legyen az analitikus vagy hermeneutikus, ott kell kezdenie, hogy felteszi magának a kérdést: meddig kell szolgálni a »negatív hatalmát« (Foucault), a privát világok világtalanítását egy vélt közös világ (koinosz kozmosz) kedvéért, mely kioltja a saját világok (idiosz kozmosz) sokszor örülnék tartott, szenvedélyteli tarkaságát.” (HATÁRPONTOK, 99.) Itt határozott értelmet nyer az, amit Bacsó Kosíkhhoz kapcsolódva politikai rendszer és megértés kapcsolatáról mondott. A direkt elnyomás azért is rosszabb mindennél, mert elfedi előlünk, hogy létezésünk eleve koinosz kozmosz és idiosz kozmosz egymásnak feszülése, s ezért elhítheti velünk, hogy az elnyomás átlátszó és alantas koinosz kozmoszával való szembehelyezkedésünkkel már tettünk valamit azért, hogy megértsünk. Hogy megértsük: mennyiben és hogyan világtalaníttatik folyamatosan privát világunk. A REGÉNYES ÉLET című esszében, mely Milan Kundera HALHATATLANSÁG című regényéről íródott, olvashatjuk a következőket: „Milan Kundera jelentős regényt írt. Egészen pontosan megírta azt a regényt [...], melynek a címét korábban egy másik regénye élén olvashattuk; vagyis tévedett, amikor azt a gyönyörű címet (A LÉT ELVISELHETETLEN KÖNNYŰSÉGE) az arra méltatlan regény címlapjára illesztette. A regényt (vagyis a HALHATATLANSÁG-ot) író Kundera, aki megörökíti magát ebben a regényben, a következő beszélgetést folytatja professzor Avenariusszal: »– És mi lesz a regényed címe? – A lét elviselhetetlen könnyűsége. – Úgy hiszem, azt már meg-

írta valaki. – Persze, én! De akkor tévedtem a címet illetően.«” (HATÁRPONTOK, 162.) A mi szempontunkból mindegy is, hogy vajon nem tévedett-e ismét.

A megértés személyessége természetesen már csak ezért sem szakítható el a kortól. Bacsó nem hagy megfedkezni bennünket arról, hogy saját világom örült, szenvedélyteli tarkaságának fel- és elismertetése minden korok tanúsága szerint néha elviselhetetlen küzdelem (mielőtt bárki félreértene engem vagy rajtam keresztül Bacsót: ez a harc nem követelmény, ez van, annak, akinek van, s akinek van, miért ne állna jogában többre tartani azokat, akiknek szintűgy volt vagy van, azoknál, akiknek nincsen, akik nem érzik a lét elviselhetetlen könnyűségét?). De korunk talán hatékonyabbnak tűnik a tekintetben, hogy átlagos egyedét a megszokotba kapaszkodó, „pusztán érzelmeit vesztett, világra (a legitim kultúrértékek, rögzített személyiségértékek, monolit történeti »perspektíva választások« világára) utalt lénnyé s ezzel egyben világvesztett lénnyé” tegye. (Uo. 138.) A megértés – történelmileg hol könnyebb, hol nehezebb – nem engedi az egyént beszorítani a nyilvános társadalmi tudat sémáiba: hagyja őt magát s a dolgot annak lenni, ami. Hagyja érvényesülni azt, ahogyan a világra tekintünk. „A korszakra jellemző episztémé mint a világ így és így tudása nem foglalja magába azt a módot, ahogy a világra tekintünk.” (Uo. 141.) A megértés tehát nem episztémét szembeesít episztémével, ez éppen az ideológiakritika s talán a még nem radikalizált hermeneutika sajátja, hanem felszabadítja tekintetünket az episztémé uralma alól.

Jó. Jól hangzik. De mit jelent? Már a fenomenológia is láttatni akart! Hogyan szabadíthatjuk fel tekintetünket? S mit kell meglátnia a felszabadult tekintetnek? „Az általános filozófiai nyelv» [Vajon mondhatott volna-e Bacsó egyszerűen nyelvet is? Annyi bizonyos, hogy nem csak a filozófia, legalább annyira a hétköznapi nyelvéről van szó – V. M.] éppen »az érzéki univerzumtól« zár el, vagyis mindattól, amire a legtöbbször éppen hogy nincs szavunk.” (Uo. 163.) Lehet-e valami másfajta nyelvnek szava rá? Ki tudja-e mondani a költő nyelve, mert hiszen arról van szó, ne játsszunk már bűjőcskát, a közönséges nyelven kimondhatatlant? Megláttathatja-e velünk, amit ha nem

látunk is, talán látnunk lehetne, persze mindegyikünknek mást és mást? Vannak pillanatok, amikor Bacsó talán így gondolja vagy így gondolta. Hogy ugyanis a költő az általa kimondottban láttat meg valamit. „*A rideg és emberidegen létező valóságai közt a lírai rövid versek útjelzők az emberiség számára azzal a követeléssel, hogy a megértésben, a forma befogadói élményében létértelmet nyerjenek*” – mondja József Attilát elemezvén (uo. 184.), de ezt még 1982-ben. Kukorelly MANIÈRE-jéről írván, öt évvel később, még mindig hisz talán a költői nyelv közvetlen hatalmában, de a megláttatás s így a remény őrzése már valahogy, de hogy?, a nyelv ellenében történik: „*E költészet a nyelv pusztuló-otthontalan világában bolyong, ám gyengéd, mert mindenhol felkutatja a még eleven részeket. Mindennek örül, amiben még élet rejtezik, s állandóan úton van, ebben őrzi a reményt.*” (Uo. 187.) De egyre hangosabban dörömböl a világunk határait képező nyelv – s végül is a költő nyelve is csak nyelv – börtöncellájának ajtaján a kívánság: Engedjük létezni, ami létező. „...*hogy legyünk képesek megállni, kiállni a szorongást, hogy ne beszéljünk félre, hogy ne tegyünk úgy, mintha tudnánk, s engedjük létezni, ami létező.*” (Uo. 190.) 1987-ben Bacsó talán még mindig hisz abban, hogy lehetséges az új világot felállító költészet. „*A költő úton van, hogy újra egyszerű mondatokra leljen, olyanokra, mint egykor Hölderlin – »Dies erfuhr ich« (LEBENSLAUF). (»Úgy tudom« – Rónay György fordítása szerint.)*” (Uo. 191.)

1989-ben Bacsó azt mondja egy interjúban Hévízi Ottónak és Pongrácz Tibornak, hogy „*ami a posztmodern »felségjelét« hordozó gondolati teljesítményekből számomra fontos, az a hermeneutikai kérdésfeltevés nyomán meg nem oldott, illetve fel sem vetett kérdések köre.*” (Uo. 217.) Hogy itt pontosan mit ért posztmodernen, az nem lényeges. A lényeges a túllépés igénye, ami, úgy látom, részben a Derrida-olvasmányok eredményeképp abban csúcsosodik, hogy az egyik nyelvvel szemben többé nem egy másikat akar kijátsszani, hanem „*a szó árnyéká*”-ban gondolja megláthatónak a nyelvi nem kifejezhető. S pontosan ezt jelenti számára Paul Celan késői költészete.

„...*az én könyörgése ez, hogy legyen szó*” (CELAN, 47.) – mondja Bacsó Celan egy verse kapcsán. De Celan késői korszakában – Ba-

csó értésében – tudomásul vette, hogy olyan szó nincs, mellyel kimondható lenne a kimondhatatlan. A szó árnyékában mégis lehetségesnek tudta a költészetet, nyelvi eszközökkel el tudta érni, hogy kilépjünk a megszokottból, „*képes*” volt „*megzavarni a felejtés végtelen vízfelületét.*” (Uo. 7.) A költő „*ellenáll a harmóniát színlelő, csábító éneknek*” (uo. 88.), valami „*nem odaillő*” hanggal, „*amelyből minden józan megfontolás hiányzik.*” (Uo. 77.) „*Celan költeményei olyan újrászólódulások a nyelvi kéregnek, olyan új kikristályosodása a szónak mint a fellépő erőket őrző szerkezetnek, melyen kellő figyelemmel ki- és leolvasható a szóvá szilárdult mélyből feltörő anyag összetétele.*” (Uo. 76.) De a kimondhatatlant nem a szavak mondják ki – hiszen az tényleg kimondhatatlan. Celan, mondja Bacsó, akár Heidegger szerint Parmenidész, „*a szavak közt megnyíló »köztes térben« szól.*” (Uo. 23.) Ez a „*köztes tér*”, melyet Levinasszal szólva a preszintaktikai és prelogikus, még a feledést megelőző szinten mozgó vers megte remt (l. uo.), ellenáll „*az egyetlen értelemrögzítésnek..., szinte bevehetetlennek bizonyul...: a viszonylatok nem hierarchikus elrendezése miatt állandó megújulásra képes.*” (Uo. 24.) „*A költészet, amikor a megszokottból az újra teret képző közel és távol dimenzionalitása felé megnyílik, akkor a szavak közötti engedni megtapasztalni, mely által az értelembeteljesítés más és más irányt vehet fel. A megértés itt többnyire egy szinte érzéki sejtés/megérzés formáját ölti.*” (Uo. 27.) Celan lírája „*oly kevésbé van a tudás birtokában, hogy a verset szinte csak előkészíti az ígért beteljesedésére, teret enged és ad annak, hogy a valós, mind megbízhatatlanabb szavakon az összavak áttörjenek.*” (Uo. 37.) De ezek az összavak már nem a költő, nem is az ember szavai. Bacsó Scholemet idézi, „*aki úgy fogalmaz, hogy a költő az az ember, aki talán még képes hallhatóvá tenni a nyelvből kivonult Isten teremtesének alapszavait.*” (Uo. 39.) Amit megértünk, amit a költő, aki már nem a szavaival, hanem szavai köztes terében beszél, kimond, az csak nyom, „*mely a valamire utalás tisztá egyértelműségét, jelölő és jelölt egymást fedését, a mondásba foglalt teljes prezenciáját hiú fantazmagóriává teszi*”, az éppen „*a szó lehetőségét meghaladó ki nem mondható.*” (Uo. 41.)

„es sind
noch Lieder zu singen jenseits
der Menschen”

„van
még dalolnivaló
az emberen túl”
(Lator László
fordítása.)

Hogy mindezek után lehetséges-e nemcsak filozófia, hiszen az mindenképpen metafizika, ontoteológia, hanem egyáltalában gondolkodás (a *Denken* mint a *Denken und Dichten* egyik eleme), ez lesz az a kérdés, melyet majd fel kell hogy tegyek Bacsónak – mondottam fentebb. De magam feleltem rá. A *Denken* most már csak rámutat a költőre, aki Auschwitz után is létrehozta „*ezt a rendkívüli művet*” (uo. 8.), mert „*nem vezett bele a Megtörténtekek könnyes idézésébe, hanem megtalálta, ha nem is mindjárt kezdettől fogva, az iszonyat, az iszonyatkeltő, az iszonytató költői-nyelvi kifejezhetőségét*”. (Uo. 6.) Bacsó arra figyelmeztet ugyanakkor, hogy aligha értjük meg Celant, „*ha mindent automatikusan lefordítunk az ott és akkor a zsidósággal megtörténtekekre, ha mindent e komor ég alatt, az akkor megtörténtekek költői lenyomataként akarunk felfogni*”. (Uo. 8.) „*Az ég nem múlt el komornak lenni felettiünk*.” (Uo.) Meg is marad most már komornak, mert megtörténhetett, aminek lehetőségét mi, európaiak, haladáshitűek mindaddig nem akartuk belátni. De Celan költészete... Állj meg! Nehogy már szavakba foglaljam, amit a költő a szavak köztesében felmutat!

Bacsó persze beszél, használja a megrontott nyelvet. Következetlen? Ha jól értem őt, akkor persze az. De, úgy tűnik fel, a gondolkodás minden formája szükségképpen következetlen. Itt, a CELAN-ban azonban, elgondolva minden gondolkodás lehetetlenségét, Bacsónak sikerült elkerülnie mind a romantikus utópiák nyafogását, a Soha többé! hazugságát – hiszen tudja: ami egyszer kitellett az embertől, az már hozzá tartozik –, mind pedig a lét tűrhetlensége elleni – valljuk be, ugyancsak groteszk – lázadást.

Hogy van-e innen tovább? Nem tudom. De végül is...? Miért kellene megszűnni „*elő-idézni, hogy a felület, ha időlegesen is, ha korlátozott körben is, de gyűrűzzön*”. (Uo. 7.)

Vajda Mihály

TAVASZI TÁRLATOK

„Tavaszi tárlat” csak egy volt Magyarországon az elmúlt negyven évben. Akkor, 1957 tavaszán Budapesten idősebb és fiatalabb tárlatlátogatók számára új felfedezést jelentett, hogy a festmény szín-, fény-, vonal- és forma-kompozíció lehet. Korniss Dezső élénk, tiszta színfelületekből formált Miska-kancsó-absztrakciója még a táblára is felkerült színes krétákkal egy budai gimnáziumban, alatta felirattal: Múcsarnok! Tavasz tárlat! Mindenki jöjjön, aki tud. (A tanárok egy ideig nem töröltették le a táblát.)

Most is készül tavaszi tárlat a Múcsarnokban, de addig is ígért és adott elég néznie az ezen a tavaszon nyílt színes és érdekes, elmélyült és gondolkodásra készítő kiállítások sora. Az absztrakció vonzása igen erősen érvényesült ezeken a tárlatokon, a Vaszij Kandinszkij rendszerében az absztrakcióval egyenlő rangot élvező nagy realiztika csak egyetlen magángalériában jelent meg teljes fényében.

A Budapest Galéria belvárosi kiállítóházában Keserű Ilona tárlata kamaraműfajához illően két témakört mutatott be a művész életművéből: bekeretezett sík- és térformálásként a hasított, rétegezett kollázsképet, valamint a síkon szabadon terjeszkedni vágyó színes formamozgások történéseit. E két témát a művész olykor egymásba építette, merészen ívelő szín- és forma-tankölteményeket alkotva. Keserű plasztikus festészet iránti érdeklődése több évtizedes, eredetét tekintve visszavezethető a ma is mesterének tisztelt Martyn Ferenc színes szobraihoz. (Ezekből parádés kiállítást láthatott a néző ugyancsak március–áprilisban a Képzőművészeti Főiskolán!) Keserű érett műveiben kevesebb az intuitív közeledés a tapintható és színes világhoz, mint volt a hetvenes évek elején készült kompozícióin, de figyelemre méltó a művész nagy rendszerező képessége, pedagógiai szándékú fegyelmzettése, elegáns, nagyvonalú artikulációja. Imponálóak voltak a képeknek a rossz arányú kiállítótermet szinte szétfeszítő méretei. Keserű Ilona – úgy tűnik – megőrizte hitét egy szín-forma-improvizációkat befogadni képes közösségben, a világ Kandinszkij által meghatározott belső csendiségének újabb és újabb megszólaltatásában.